

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СЕНС ТИПОЛОГІЗАЦІЇ АРМІЇ ЗА УМОВ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ АРМІЇ.

І.І.Севрук, канд. філос. н., доцент

Здійснено філософсько-методологічний аналіз антропологічної складової процесу професіоналізації армії, зокрема щодо проблеми типологізації армії, з урахуванням надбань існуючих теоретико-методологічних підходів. Виявлено антропологічні аспекти сучасного розгляду типів армії, презентовані вітчизняною та закордонною традицією. Показано зв'язок між способом комплектування армії та мотивами і відповідальністю військових професіоналів.

***Ключові слова:** професіоналізація армії, типологія армій, принцип комплектування армії, добровільність.*

Актуальність проблеми. Розгляд проблем формування постсучасної професійної армії не мінає питання щодо типологізації армії, оскільки професіоналізація армії одночасно стає і процесом її організаційної реорганізації.

Формування професійної армії пов'язане з відповідями на принципові питання. Якою має бути чисельність армії? Який спосіб комплектування здатний забезпечити за даних соціокультурних умов найбільшу її ефективність? Якою має бути форма організації збройних сил? Ці питання мають і науково-теоретичне, і власне практичне значення. Науковий підхід в такому разі вимагає виокремлення певних типів армії, їх класифікації.

Аналіз наукових джерел довів, що найбільш вагомі дослідження формування професійної армії були проведені такими західними теоретиками, як С.Хантінгтон, М.Яновітц, Ч.Москос, Дж.Р.Мерфі, З.Бредфорт, Е.Грінвуд, Г. Райс та інші. Проблеми військово-громадянських стосунків аналізувались у працях С.Хантінгтона, М.Яновітца, Х.Мура, Дж.Геллоуея, С.Саркіяна, Ч.Москоса, У.Хаузера, Дж.Елліса, У.Метьюса, Н.Фошна, Дж.Елфстрома та інш. На теренах пострадянського простору значний внесок у розробку проблем професіоналізації армії зробили російські дослідники А.С.Бухарова, Ю.А.Чернавін.

В той же час слід зазначити, що наукове дослідження професіоналізації армії в Україні лише тільки розпочинається.

Трансформація армії, її структурні та змістовні перебудови розгортаються переважно в контексті політичної боротьби, фрагментарно без належної науково-теоретичної підготовки та бази. Дискусії точаться і щодо самого змісту процесу професіоналізації армії, і щодо змін форм організації армії. При цьому розгляд проблем проводиться переважно у соціально-філософській та соціологічній площинах.

Поза уваги теоретиків залишається антропологічна складова процесу, що на наш погляд, значно обмежує простір філософсько-теоретичної рефлексії, фактично виносячи «за скобки» суб'єкт процесу – військового професіонала. Тому важливою складовою науково-теоретичної роботи, що проводиться сучасною філософською думкою, вважаємо виявлення філософсько-антропологічного підґрунтя професіоналізації армії, як такого, що з одного боку, є принциповим для розуміння змістовних та організаційних аспектів цього процесу, а з іншого, досі залишався поза уваги фахівців, зосереджених на соціально-філософському розгляді проблеми.

Метою даної статті є виявлення антропологічної складової процесу професіоналізації армії, зокрема щодо проблеми типологізації армії, з урахуванням надбань існуючих теоретико-методологічних підходів.

Професіоналізація армії – складний та багатогранний процес, аналіз якого, на наш погляд, передбачає урахування єдності принаймні двох його складових.

По-перше, це зміст процесу професіоналізації армії. Армія, зміст військової праці (професіоналізму) мають оновитися, тобто трансформуватися у відповідності до вимог того суспільства, в якому існують збройні сили. І в цьому відношенні очевидним стає те, що загальною тенденцією розвитку промислового та інформаційного суспільства є підвищення ролі професійних навиків, знань, компетенцій. Отже, змістовною стороною процесу стає приведення у відповідність до вимог постсучасного суспільства знань, навиків та компетенцій військових професіоналів.

По-друге, зміни змісту військової праці не можуть не супроводжуватися змінами форми організації армії. У відповідності до змін змісту має трансформуватися форма організації армії. Загальна тенденція, що пов'язана із процесом професіоналізації, – це скорочення чисельності особового складу при зростанні його якості. Постсучасні армії не чисельні, мобільні, здатні до швидкого реагування, а також до виконання поряд з традиційними (військовими) функціями нетрадиційних, але необхідних для існування суспільства.

Зрозумілим є те, що форма організації армії залежить в першу чергу від конкретно-історичного контексту формування професійної армії у тій чи іншій країні, від традицій військової організації суспільства. В той же час існують певні загальні тенденції, що дозволяють виокремлювати певні типи армій.

У даній статті ми зосереджуємо увагу на розгляді організаційної сторони процесу професіоналізації армії, зокрема на питанні типологізації армії, спираючись на ті підходи, які надають можливості достатньо рельєфно виявити антропологічну складову процесу професіоналізації армії.

Радянська традиція надавала класифікацію армій, виходячи з класового принципу (армія робочих та селян, імперіалістська армія тощо) [1, с.72]. І хоча такий підхід виявив притаманні йому недоліки, певна частина вітчизняних теоретиків й досі проводить розгляд армій, залишаючись у названій «системі координат». З точки зору дослідження проблем професіоналізації армії такий підхід до класифікації є відверто недостатнім.

Значний евристичний потенціал має розрізнення армій за ознаками їх влаштування: постійні, міліційні, змішані; за принципом їх комплектування: засновані на загальному військовому призову, добровольчі, найомні та змішані [2].

Постійна армія утримується і у мирний, і у воєнний час. Стосовно мирного часу з поняттям постійної армії пов'язані категорії регулярної та кадрової армії. Регулярною є постійна армія, що має усталену організацію,

типове озброєння, спосіб комплектування, порядок проходження військової служби, навчання та виховання особового складу. Вона має централізовану систему управління та забезпечення, встановлену форму одягу тощо.

Кадрова – це постійна регулярна армія, яка утримується державою у мирний час у скороченому вигляді, необхідному для підготовки та навчання військового резерву, здійснення мобілізаційного розгортання масової армії, а також для вирішення першочергових питань з початком війни.

Міліційна армія утворюється на основі територіально-міліційної системи. Військові частини такої армії у мирний час складаються із взятого на облік апарату та невеликої кількості командного складу; більша ж її частина та рядовий склад приписані до військових частин за територіальною ознакою та отримують військове навчання методом позавійськової підготовки та на короткострокових навчальних зборах.

Змішана система влаштування передбачає поєднання постійної (регулярної, кадрової) та міліційної армії [2, с.239 - 240]. За таким принципом здійснювалося будівництво Радянської Армії з 1923 р. по кінець 30-х років.

Що стосується способу комплектування армії на основі військового обов'язку та військової повинності, то за змістом - це обов'язок громадян нести військову службу, що встановлюється законом (або іншими нормативними документами) тієї чи іншої держави.

Добровільність – є способом комплектування й поповнення збройних сил особовим складом, заснований на залученні до армії добровольців, якими є особи, що виявляють власну волю (бажання) на певний строк бути зарахованими на військову службу за контрактом [3, с. 5].

Найомна армія, згідно марксистсько-ленінської теорії, розуміється як армія професійна. Так, у Військовому енциклопедичному словнику знаходимо наступне визначення: «Найомна армія, війська складаються з професійних вояків, найманих державою, містами та окремими феодалами для несення військової служби. Зародилася у III тис. до н.е. (Стародавній Єгипет). Комплектувалася переважно іноземцями. З кінця XV століття ці

армії стають основною воєнною силою держав. У XVII-XVIII ст. у Західній Європі здійснюється перехід до національних найомних армій, що комплектуються громадянами своєї країни та повністю залежні від центральної влади. ... У ряді сучасних імперіалістських держав (США, Великобританія, ЮАР, частково ФРН та інш.) знов відроджується система комплектування збройних сил за наймом» [4, с. 46].

Обмеження такого підходу достатньо очевидні. Вони виявляються у тому, що до розгляду береться лише один змістовний компонент військової професії – військова діяльність як джерело існування людини, що з неминучістю призводить до абсолютизації даного компоненту. Одночасно ігнорується те, що професіоналом в армії може (та має) стати будь-яка особа – людина, що прийшла на військову службу добровільно на основі контракту, у відповідності до військової повинності, за наймом. Також, з точки зору способу комплектування армії, різниця між добровольцями та наємниками майже зникає – як у першому випадку, так і у другому військовий професіонал зараховується на військову службу добровільно, підписуючи контракт.

Принципова ж різниця між добровольчою армією та найомною існує. На наш погляд, вона може бути виявленою лише з урахуванням суто людського виміру проблеми - протилежності мотивів та відповідальності військових професіоналів у цих арміях. Той, хто зараховується на військову службу добровільно (свідомо і вільно обираючи військову службу як життєвий шлях), підписуючи контракт жадає не тільки (і не стільки) отримати джерело статку, безбідного існування, скільки перш за все несе відповідальність перед батьківщиною за бездоганне виконання військового обов'язку, за виконання функцій, покладених на збройні сили суспільством. У ситуації наємника мотивом військово-професійної діяльності є стремління до заробітку незалежно від функцій, що реалізуються озброєним формуванням, військовий обов'язок розуміється як виконання зобов'язань, даних тому, хто найняв на військову службу та «фінансував проект».

Недарма існує твердження «Армія наємників завжди програє армії патріотів», спростувати яке до останнього часу не вдалося жодній з найомних армій.

Підхід до розрізнення армій на основі мотивації військово-професійної діяльності дозволив російській дослідниці проблеми А.С.Бухаровій виділити два види професійної армії – соціально та антисоціально орієнтованих [5, с. 12]. Дослідниця вважає, що для соціально орієнтованого типу професійної армії притаманною є діяльність військового професіонала, яка пов'язана перш за все з виконанням обов'язку перед державою та суспільством, вона спрямована на забезпечення безпеки батьківщини, захист конституційних цінностей. В той час як військово-професійна діяльність, що здійснювана наємниками (антисоціально орієнтований тип), орієнтується на доходи, заробітки, вона знаходиться поза законом.

Такий підхід вважаємо достатньо продуктивним саме з точки виявлення антропологічної складової професіоналізації армії, оскільки він досить рельєфно розкриває сферу власно «людського» (мотиви, орієнтації, система цінностей та уподобань). Він також дозволяє побачити та своєчасно виявити загрози певного соціального «переродження» армій, оскільки військова професія в залежності від соціокультурного контексту може набувати різного мотиваційного, а в кінцевому рахунку, і соціокультурного забарвлення.

Отже, як бачимо, різниця між добровольчими та найомними арміями полягає не у способі їх комплектування. Тому пропонується радянською традицією розподіл армій за способом їх комплектування на такі, що засновані на загальній військовій повинності, добровольчі та найомні потребує уточнень. З точки зору саме способу комплектування доречніше виокремлювати такі, що засновані на загальній військовій повинності, добровольчі та добровольчо-призовні (змішані). В останньому випадку при

комплектуванні збройних сил використовується і спосіб військової повинності, і добровільний.

Протягом свого існування збройні сили мали різне професійне наповнення. Втім будь-яка армія, по-перше, складається з осіб, що спеціально навчались військовій справі; по-друге, ці особи мають майстерно володіти зброєю, ефективно діяти в бою; по-третє, вони присвячують військовій справі майже усі роки і цим заробляють на життя; в-четвертих, з точки зору мотивації, військові націлені на війну, вони усвідомлюють, що їх професія – воювати. Зрозуміло, що за умов конкретно-історичних епох названі показники розкриваються у різних арміях у тому чи іншому ступені. Але принциповим є те, що названі ознаки завжди притаманні збройним силам.

По суті, поняття «армія» та «професійна армія» означають одне й те саме суспільне явище. Армії, які б не були включені в тому чи іншому ступені у процес професіоналізації, не існує. Тому питання про професійну чи непрофесійну армію не є достатньо коректним. Радше ставити питання про ступінь професіоналізованості армії.

У закордонних військово-теоретичних джерелах проблемі типізації збройних сил також приділяється значна увага. Так, американський вчений Ч.Москос пропонує виокремлювати три типи: «пруська армія», «армія стримання війни» та «армія заснована на міліційній системі комплектування» [6, с.81- 82.]. За основу виокремлення даних типів він бере ті характеристики армії, які відбивають загальну військово-політичну спрямованість держави та суспільства. В той же час такий підхід дозволяє побачити і певні тенденції щодо професіоналізації армії в залежності від виокремленого типу.

Перший тип – пруський. Це армія, яка готується до війни. Комплектування здійснюється на основі загального військового обов'язку стосовно солдатів, а стосовно офіцерів спрацьовує принцип добровільності. До вивчення військової справи залучається максимальна кількість громадян. Внаслідок домінуюча частина чоловічого населення проходить дійсну

військову службу. Протягом певного часу після звільнення ці особи беруть участь у зборах та утворюють мобілізаційний резерв. Такому типу армії відповідають багатомільйонні збройні сили.

Якщо брати до уваги ступінь професіоналізації такої армії, то можна визначити їх як полупрофесіоналізовані (професіоналізовані у середньому ступені). Причиною такого стану є об'єктивний факт нездатності усієї кількості військовослужбовців оволодіти знаннями, навиками, військової майстерністю на рівні професіоналів; не завжди мотивація солдата за обов'язковим призовом відповідає високим стандартам відданості «армійським» цінностям, принципам та нормам поведінки. Джерелом існування військова професія в такому випадку є лише для офіцерів та унтер-офіцерів (прапорщиків, капралів тощо), які перебувають у лавах збройних сил більшу частину власного трудового життя.

Другий тип – «армія стримання війни». Форма її комплектування – добровольча. Ті, хто підписали контракт на проходження військової служби, знаходяться у лавах збройних сил достатньо тривалий період часу. Вони майстерно володіють воєнною спеціальністю у межах військової професії, сприймають військово-професійну діяльність як джерело матеріального благополуччя.

Така армія є професіоналізованою у значній мірі. Зростання її військово-професійної якості певним чином пов'язане із тенденцією її кількісного скорочення.

Третій тип Ч.Москос пов'язує з «безвоєнною державою». Армія засновується на міліційній системі комплектування, її основним призначенням у мирний час стає військово-технічна підготовка приписаного до частини контингенту. Очевидно, що ця армія має найменші показники професіоналізованості.

Пропонований Ч.Москосом підхід дозволяє не тільки виявити певну закономірність розвитку професіоналізації збройних сил, а й простежити

певні закономірності взаємодії армії з суспільством залежно від їх типів [6, с.78 – 83].

Відповідно виокремлюються «суспільство готовності до війни», «суспільство стримання війни», «суспільство заперечення війни».

Висуваючи пропоновану гіпотезу, Ч.Москос підкреслює, що намагався виявити найбільш загальну тенденцію. Усі розглянуті типи стосунків у системі «армія та суспільство» у чистому вигляді не існували і скоріш за все не існуватимуть, вони є взаємопроникаючими.

Загальна тенденція, що виявляється завдяки пропонованому підходові, виглядає таким чином.

По-перше, логіка розвитку держав проходить від «суспільства готовності до війни», через «суспільство стримання війни» до «суспільства заперечення війни». Ця тенденція, особливо за умов бурхливого розгортання процесів глобалізації на межі ХХ – ХХІ ст. усвідомилася людством як безальтернативна.

По-друге, по мірі такого розвитку та просування держави відповідно змінюються суспільний статус, оточення військових, форма організації збройних сил. Розвиток проходить від загального військового обов'язку, через принцип добровільності (що відповідає громадянському суспільству), до громадянського обов'язку, який синтезує принцип загальної військової повинності та принцип добровільного найму на військову службу. В останньому випадку служба в армії сприймається як усвідомлена необхідність. При цьому спостерігається збільшення кількості жінок на військовій службі, альтернативна служба зберігається.

Щодо питання про функції армії (приміром, чи повинна армія вирішувати лише суто військові функції, чи може поєднуватися виконання традиційних для армії завдань з нетрадиційними, неприбутковими їй тощо), то і в даному випадку підхід, запропонований Ч.Москосом, дозволяє виявити певну тенденцію та логіку, що знімає напругу дискусій.

По мірі еволюції суспільства від першого типу, через другий до третього нетрадиційні для армії завдання стають традиційними. Боротьба з наркомафією та тероризмом, в тому числі на міжнародному рівні, ліквідація наслідків техногенних та природних катастроф, участь у науково-дослідних експедиціях, засвоєння космічного та океанського простору, участь у багатонаціональних миротворчих місіях – все це стає справою постсучасної армії, вимагаючи від неї найвищих стандартів професіоналізму.

Запропонована Ч.Москосом типологія, виявляє і ті зміни, що відбуваються між громадянським суспільством та військовими. Це виявляється у ставленні громадськості до збройних сил. Тенденція знаходить своє втілення у переході від «підтримуючого» до «спокійного», і через нього знов-таки до «підтримуючого» ставлення. Продовжуючи вектор розгляду у майбутнє, слід чекати, що з часом, коли армія виконуватиме все у більшому обсязі важливі для суспільства завдання, допомагатиме йому вирішувати важливі задачі, армія отримуватиме все більшу підтримку з боку громадянського суспільства.

Незважаючи на те, що типологія, розроблена Ч.Москосом, спиралася на досвід накопичений країнами Європи та Північної Америки після Другої світової війни, проведений аналіз і за сучасних умов надає можливості простежити зміни зв'язків у системі «армія – суспільство», виявити певні тенденції та загрози суспільному розвитку.

Висновки. Питання типологізації армії в контексті професіоналізації постсучасної армії виходить за межі суто науково-теоретичного розгляду та набуває власне практичного значення, дозволяючи виявити і певні тенденції, і загрози, що пов'язані з існуванням професійної армії у глобалізованому суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы марксистского учения об армии. – М.:ВПА, 1987.

2. Военная энциклопедия. Т.1. – М: Воениздат, 1992.
3. Профессиональная армия за рубежом. – М.: Ин-т военной истории МО РФ, 1993.
4. Военный энциклопедический словарь. – М.: Воениздат, 1986.
5. Бухарова А.С. Социально-философский анализ профессионализации армии: Автореф. дис. ...канд. филос. наук. – М.: ВУ, 2006.
6. Армия и общество. – М.: Прогресс, 1990.

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ СМЫСЛ ТИПОЛОГИЗАЦИИ АРМИИ ПРИ УСЛОВИИ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ АРМИИ.

И.И.Севрук

Осуществлен философско-методологический анализ антропологической составляющей процесса профессионализации армии, в частности проблемы типологизации армии, с учетом наработок существующих теоретико-методологических подходов. Выявлены антропологические аспекты современного анализа типов армий, представленные отечественной и зарубежной традицией. Показана связь между способом комплектования армии и мотивами, ответственностью военных профессионалов.

Ключевые слова: профессионализация армии, типология армий, принцип комплектования армии, добровольность.

Philosophic and Anthropologic Meaning of Typologization of Army in the Context of the Proffesional Army Construction

I.I.Sevruk

Philosophic and methodological analysis of anthropologic component in the process of professional army construction, as well as the problem of army typologization in particular have been carried out considering existing theoretic and methodological approaches. Anthropologic aspects of modern analysis of army types represented by local and foreign traditions have been identified. Also the relation between method of army recruitment and motives and responsibility of military professionals have been revealed.

Key words: Professional army construction, army typology, army recruitment principle, voluntariness.